УДК 801.81:398

Сайпидинова Н.

К.Тыныстанов ат. ЫМУ

СЕМЕТЕЙ БААТЫРДЫН ЭЛИ-ЖЕРИ ТАЛАСКА КЕЛЩЩСЩ

Макалада «Семетей» эпосундагы Семетей баатырдын ёз эл-жерине баруугa умтулуусу тууралуу жазылды.

Адам баласы жараткан рухий кереметтердин ири алдында эгемен кыргыз элибиздин «Манас» эпосу турат. Ал эми «Семетей» эпосу мына ушул улуу щчилтиктин уландысы, же болбосо экинчи бёлщгщ экендиги белгилщщ.

Эл арасындагы мурдатан кабыл алынган салт боюнча, Семетей – Манастын уулу. Анын баатырдык иштерин баяндаган көркөм чыгарма «Семетей»—«Манас» эпосунун уландысы, трилогиянын экинчи бөлүмү. Мына ушул генеологиялык циклдештирщщ эки чыгармадагы башкы каармандардын ата-бала катары туугандык байланышы менен эле түшүндүрүлбөстөн, ал экөөнөн башка да көптөгөн каармандардын эки чыгармада тең катышы, окуялардын логикалык өсүп-өнүгүш нугу ж.б. көптөгөн белгилер менен шартташкан. Чынында, «Семетей» «Манастын» бөлүмү гана эмес, баардык белгилери боюнча өзүнчөлүккө ээ болгон чыгарма.

Ысмайылдын колунда Семетей он эки жашка чейин тарбияланат. Эр жеткенде таятасы аны хан көтөрүп, той берет. Тойдо Каныкей Манастын уулу, мураскор Семетейдин келечегин билщщ максатында Тайторуну төлгө кылып чабат, ал чыгып келет.

Кайран жеъеъ Каныкей
Чиймек болду сызыкты,
Кылмак болду кызыкты.
Каралуу жщрщп атын чаап,
Букарга баштамак болду бузукту [1].

Каныкей Тайторуну табына келтирщщ щчщн атайын таптап, акыры чабууга камынганы менен окуя башталат:

Эгерде чыгып келсе Тайтору
Бир жакшылык кёрёмщн.
Букардагы сан байге
Энеке, камчыга ченеп бёлёмщн.
Канкор уулуъдан калган жалгызды
Эне быйыл кёзщм менен кёрёмщн.
Калкыъа кабар саламын,
Канымдан калган жалгызга
Алтын таажым кийгизип,
Алтын такка мингизип,
Ушул турган Букарга
Быйыл кан кётёрщп аламын.

«Каныкейдин Тайторуну чабышы» С.Каралаевдин өзгөчө сүйгөн эпизоддорунун бири болуп, ал аны эл астында өтө берилүү, чыгармачылык зор эргүү менен аткарып келген. «Манасчынын бул эпизодго айрыкча көңүл бурушу, ал өзү өтө сүйгөн каармандарынын бири Каныкей көптөн күткөн тилеги орундалып, Семетей атасы Манасты тартып эл-жеринин тиреги болобу же жокпу деп санааркап, психологиялык өтө чыңалуу абалында болуп, өзү үчүн өтө жооптуу мезгилдердин бирин башынан өткөрүп жатышы менен байланышкан», -деп белгилейт белгилщщ окумуштуу Райкул Сарыпбеков.

Семетей Сарытаздан ата-тегин, ким экенин угат, аны жашырып жүргөн таятасына таарынып, эч ким менен сүйлөшпөй жатып алат. Айласы кеткен Каныкей баласы Семетейге чындыкты айтып берүүгө аргасыз болот:

Атаъ Манас ёлгёндё,
Аркада эркек ёзщъ жаш,
Адамдардын бары кас,
Буламды булап алганда,
Бузукту иттер салганда.
Алайдан аккан тамчысы,
Май куйруктан кете элек,
Кулунум, Абыке кулдун камчысы [1].

Каныкей Ата Мекенинен четте өскөн Семетейди өткөндөгү окуялар менен толук кабардар кылып, анын патриоттук сезимин ойготуп, келечекте аткарчу иштерине туура багыт бериш үчүн эл-жер, Манас жана анын кырк чоросунун ар түрдүү эрдик иштери жөнүндө, өзүнүн башынан өткөргөндөрү, Манаска сиңирген эмгеги жөнүндө кеңири баяндайт.

Ошондой эле Таласка жол тарта турган Семетейге:
Дщнщйём кёрбёй тыйынча
Чачканымдан келейин.
Таластан качып жёё тентип,
Кулунум, качканымдан келейин
Кечээ берениъ атаъ ёлгёндё,
Бет алып кирип алты арам
Казынаны бёлгёндё.
Булаъды булап алганда,

Алты арам бузукту мыктап салганда [1: 144] - деп баштайт Каныкей жомогунда. Атасы Манас ёлгёндён кийин чоъ атасы Жакыптын кичщщ балдары Абыке менен Кёбёшкё Каныкейди, айылын талап, баласын ёлтщрщщ максатында тукуруп жиберет. Келечектеги мураскорду сактоо щчщн кайын энеси Чыйырдыны ээрчитип, балтыр бешик баланы койнуна катып, тёркщнщ Букарга жёё качып жёнёгёнщн айтат.

Кеъ Букардан зор Ак-Чий
Алты кщндё ётёрсщъ.
Андан ары барганда
Кщлешендин Гщл-Токой,
Гщл-Токойго жетерсиъ [1:145].

Кыргыз жеринин жаратылышынын ушунчалык керемет экендигинен кебин улайт. Семетей жолдо жщргёндё Кумайык аттуу ити тосуп чыгаарын, Желмаян аттуу тёё чыкса, аны курмандыкка чалуу керектигин айтат, чоъ атасы Жакып канга барганда ал уу менен тосуп аларын да алдын ала айтат:

Ал Таласты жер дебе,
Чоъ атаъ чочко канды эл дебе.
Чалгырты турат кёзщндё,
Чамасы келсе, чалганы турат ёзщндщ.
Кыъырты турат сёзщндё,
Кыябын тапса, ал какшаал,
Кылганы турат ёзщъдщ.
Атам деп ага тщшпёгщн,
Акыры тамак ичпегин.
Тамак берсе оъ кылбайт,
Жетимим гана, сени соо кылбайт.
Чочко кандын щйщндё
Кщпчёккё салган бозо бар,
Иче кёрбё, жалгызым,
Ичинде кщйдщргщ уусу кошо бар [1:161].

Таласка баруунун жолу, атасы Манастын жеринде алгач эмне иш кылуу, элине кандай мамиле жасоо керектиги, кас-душмандар кимдиги жөнүндө эпостогу «Каныкейдин

жомогу» аттуу бёлщмщндё баяндалат.

Каныкейдин жомогундагы эъ негизги маселе - Манас баатырдын жубайы болгон кщндён анын ёлгёнщнё чейинки бардык жашоосу баяндалып жаткандыгы. Баатырга жар болгондон кийин колунан кёёрщ тёгщлгён уздугу, алдын ала сезе билген кёсёмдщгщ, жоого аттанаар алдындагы камдуулугу жана Манас баатыр ёлгёндё жети кылым турсун деп кщмбёз салдырганы ж.б.

Семетей эли-жерин алгач кёргёнщ бараткaнда эле энеси Каныкей ата-бабанын арбагына чилтен колдоп, Манастын пирлери жандайт. Манастын арбагы кёрщнщп:

Атышка кирип барганда
Кысталыш жоого келгенде
Сен, балам, Манастап уран чакыргын!
Арбагым азыр бар болсо,
Балам, ар жерде колдоп аламын [1: 73] - дейт.

Семетейди Манастын атын ёчщрбёй ишин улантууга, эрдикке чакырган ишеним, кыял касиеттщщ кщчтщ- арбакты киргизип, анын жардамына таянууну туура кёрёт. Бала ёзщ кёрбёгён атасынын мщрзёсщнё тщшщп зыярат кылат жана анын ёчщн алууга камданат. Ал максаттын бекемдигине жеке эле Семетей ёз керт башынын намыс, жёнёкёй адамдын ёзгёчё касиеттери гана эмес, Манастын тирщщ арбагынын кщчщ да кщбё. Ошон щчщн Семетей бул убадасын орундатарына эпостун угуучуларынын да, айтуучуларынын да эч кимиси шек кылбайт деп белгилейт окумуштуу А.Жайнакова ёзщнщн «Семетей» эпосунун тарыхый-генеалогиялык негизи» аттуу эмгегинде. Чыгармада Семетейдин ёз эли-жери Таласка жёнёгёндщгщ менен окуя уланат. Каныкейдин жомогундагы ар бир айтылган окуя орду орду менен болот. Маселен, астынан Кумайык итинин, Ак шумкар кушунун жана Желмаян тёёсщнщн жолугуусу, суудан ётёёрдё атасынын чоролорунун колдоосу, Манастын кщмбёзщ ж.б.

Таласка келгенде чоъ атасы Жакыптын щйщнё барганда:

Жакып кан жатат конгурап,
Ошондо ыйлап турат оъгурап:
Ой, кемпир, мен билгенди билдиъби,
Мен туйганды туйдуъбу?
Казып койгон ор келди,
Кайнатып койгон шор келди
Ёрттёп иер ёрт келди,
Балдарыма, каранкщн мщшкщл зор келди [1: 244-245] -деп ёзщнщн Семетейди жок кылууну кёздёгён арамза оюн байбичеси Бакдёёлёткё билдирет. Мындай окуя Семетейди кщтщп жаткандыгын Каныкей ёз жомогунда белгилегендигин жогоруда айтканбыз.

Айзага таккан желегиъ,
Айкёл Манастан калган белегиъ.
Тулпардан калган туякка
Кантип уу бересиъ
Туу казанат чунакка?!
Минтсеъ, какбаш, оъбойсуъ,
Ёз балаъды ёлтщрсёъ
Эгерде эки болбойсуъ.-деп Бакдёёлёттщн кёнбёй койгонуна болбой, ал ёз максатына жетщщ щчщн бек турат. Семетей менен Бакай келгенде Бакайга бал, Семетейге уу сунулат.

Мураскор баатыр болгондуктан уу ичип ёлтщрщщ максаты бул жерде ишке ашпайт. Ал болгону ёзщнщн ишин жаъы гана баштады. Демек, анын ёлщмщ азырынча эртерээк. Бирок чоъ атасынын арамдыгы чыгармада анын терс каарман экендигин

кёрсётщщ менен, келечекте мындай терс каармандарга же ички душмандарга каршы туруугa даяр болуусуна кабар берет.

Адабияттар:

1. Каралаев С. «Семетей», эпос, 1-китеп. - Ф., 1987.
2. Сарыпбеков Р. Саякбай Каралаевдин «Семетей» эпосунун кириш сёзщ. -Ф., 1987.
3. Жайнакова А. «Семетей» эпосунун тарыхый-генеалогиялык негизи. -Б., 1982.
4. Жусуп Мамай «Семетей» эпос. Биринчи китеп. -Б., 1995.